

Бубенок О. Б.

Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI — начало XIII вв.).

К.: Логос, 1997. — 224 с.

Проблема вивчення середньовічного населення степів Східної Європи не випадково залишається однією з актуальних у сучасній українській медієвістиці. Саме цей регіон, найбільш доступний припливу різноетнічного населення, являв собою складний конгломерат кочових, напівкочових і навіть осілих племінних утворень. Одне з багатьох вказаних питань повинна вирішувати монографія О. Б. Бубенка. Спираючись на повідомлення писемних джерел про асіїв-асів, ясів, буртасів і бродників, автор намагається знайти археологічний еквівалент кожної з них і довести трансформацію однієї назви в іншу. Таким чином, з'являється можливість простежити історію іраномовної частини середньовічного степового населення упродовж майже 700 років.

Джерела свідчать, що іраномовні яси локалізуються на території Степового Подніпров'я, де поширені, в основному, праболгарські, тюркські пам'ятки салтово-маяцької культури. Але, на думку О. Б. Бубенка, іраномовні алани-аси Лісостепового Подоння, які були переселені сюди з Північного Кавказу після утворення Хозарського каганату, справили незначний вплив на формування спільності ясів південноруських степів (с. 44). Виходячи з цього, він робить спробу виділити аланські елементи у праболгарських старожитностях Степового Подніпров'я. Тут маються на увазі не тільки сарматські елементи у черняхівській культурі, але й власне сарматські пам'ятки. Більше того, О. Б. Бубенок виділяє пам'ятки, нібито залишені іраномовними нащадками населення Степового Подніпров'я попереднього часу. Незважаючи на цікавий підхід дослідника, з деякими критеріями важко погодитися.

По-перше, якщо вважати Новопокровський могильник перехідною ланкою від «сармато-аланської» і черняхівської культур до салтівської (с. 25), то це треба довести на конкретних прикладах і вказати, на чому базуються хронологічні рамки існування пам'ятки. По-друге, якщо зв'язок Канцирського

ремісничого поселення з кавказькими аланами й існував, то поширення в незначній кількості фрагментів канцирського посуду не може бути етнічним індикатором (с. 25). Це стосується і обряду зв'язування піг небіжчика, поширеного не тільки у аланського населення (с. 32), але й зафіксованого на праболгарських могильниках Таврики (Судак-VI). Він характерний і для поховань тюрків, що прийняли іудаїзм.

Не можна також погодитися, що наявність у деяких праболгарських поховань ойнохой баклинського типу (с. 41) є аланським елементом. Ці посудини виготовлялись у Тавриці і є імпортованими як для аланських, так і для праболгарських (хіба що за винятком Червоногусарівського могильника) пам'яток за межами Кримського півострова.

Викликає суперечність і висновок автора щодо належності ямних поховань Верхньосалтівського могильника аланам. При цьому використання статевовікових характеристик як хронологічних чи етнічних індикаторів за відсутності антропологічного аналізу непереконливе (с. 57). По-друге, більшість поховань могильника Маяки — праболгарські. Декілька (у монографії наведено три — с. 35) безінвентарних поховань, які важко датувати, не змінюють стан справ. Їх зв'язок із сарматськими традиціями попереднього часу остаточно не доведений. Про належність поховань праболгарам свідчить не тільки форма поховальної споруди, а й поховальний обряд, інвентар. На нашу думку, між черняхівською культурою півдня Подніпров'я і салтівськими пам'ятками немає перехідної ланки. Намагання пов'язати окремі елементи праболгарських пам'яток півдня Подніпров'я з місцевими традиціями, що мають черняхівську підоснову, заперечується спеціалістами.

Виходячи з викладеного, можна погодитися з висновком автора про те, що археологічним еквівалентом ясів південноруських степів є степовий варіант салтівської культури, але намагання довести наявність значних аланських елементів з місцевою черняхівською підоснотою в праболгарських пам'ятках виглядає не до кінця переконливим.

Розглядаючи подальшу долю іраномовної частини степового середньовічного населення, заслуговує на увагу висновок про те, що зникнення аланів із Лісостепового Подоння і поява серед мордві-мокші елементів салтівської культури у X ст. — взаємопов'язані процеси (с. 77). Саме тому, на думку автора, вони не брали участі у формуванні ясів XI — початку XIII ст. Проте цей висновок зовсім не виключає, що частина аланів відходить до слов'ян.

Цілком імовірно і логічно, що в X — на початку XIII ст. яси входили до складу печенізького і половецького політичних об'єднань. Імовірно, що з ними пов'язані культурні шари XI—XIII ст. на таких городищах, як Зміївське, Маяцьке, Теплинське, Сидорівське. Проте вважати населення, що їх залишило, одноетнічним яським — спрощення проблеми. Нічого специфічно яського (на думку автора те, що має салтівську підоснову) у цих старожитностях поки не виділено (с. 110). Це стосується і наявності деяких елементів християнського обряду у похованнях кочовиків півдня Подніпров'я XI—XII ст. (с. 102). Зазначимо, що християнізація ніколи не була етнічним показником, в тому числі і у ясів.

Разом з тим О. Б. Бубенком зроблений цікавий висновок щодо підоснови формування асів-асів Південного Подніпров'я. З його погляду, відповідно до лінгвістичних досліджень під назвою «анти» спочатку ховалось іраномовне населення, що знаходилося у безпосередньому сусідстві зі східними слов'янами. Це могло привести до політичного об'єднання і перенесення етноніма на частину слов'янських мешканців (с. 117). Але у пам'ятках пенківської археологічної культури, особливо VI—VII ст., які є археологічним еквівалентом антив, на відміну від тюркських, не просто знайти елементи, що мають черняхівську підоснову.

Проте, незважаючи на ці зауваження, монографія О. Б. Бубенка є спробою, по-перше, комплексного аналізу писемних, археологічних і лінгвістичних джерел; по-друге, використання широкого кола етнографічних джерел, що стосуються іраномовної частини населення південноруських степів у період середньовіччя. На наш погляд, видання зацікавить і спеціалістів, і широке коло читачів, не байдужих до історії рідного краю.

Одержано
02.12.97

В. В. МАЙКО

А. И. Айбабин

Этническая история ранневизантийского Крыма.

Симферополь: ДАР, 1999. — 350 с.

Рецензована монографія належить перу відомого українського дослідника О. І. Айбабіна. Вона є підсумком понад 30-літньої праці по вивченню давньої історії народів Кримського півострова. Хронологічний діапазон дослідження обіймає досить значний відтинок часу від середини III до кінця IX ст. Той період був ознаменований широкомасштабними міграційними процесами доби «великого переселення народів», в орбіту якого втрапив Крим, де відбувалися значні зрушення в етнічному складі півострова. Протягом цього часу, як переконливо показав автор, виникали, на перший погляд, хаотичні зміни міграційних потоків, у яких все ж простежується поступове зближення різних за походженням і культурою етнічних груп. Цьому ж сприяли процеси взаємної асиміляції чи інтегративний вплив політичної системи, мови, релігії і культури Східноримської ім-

перії. Підтвердженням цього є не лише письмові джерела, які у повному обсязі використав у своєму дослідженні О. І. Айбабін, а й археологічні матеріали щодо понад 100 стародавніх міст, укріплених городищ, поселень та понад 60 некрополів.

Джерела засвідчують, наприкінці першої половини III ст. під тиском германців на півострові відбулися значні етнополітичні зрушення. Панування Риму практично було зведено нанівець. Під тимчасовий контроль германців втрапило Боспорське царство, на Керченському півострові з'явилися алани. Було зліквідовано пізньоскіфську державність, Херсонес опинився у глибокій економічній та політичній кризі.

Таким історичним реаліям О. І. Айбабін знаходить додаткові археологічні аргументи. У Південному та Західному Криму зникають пізньосарматські старожитності. Разом з тим на Південному побережжі у II — першій половині III ст. з'являються германські не-